

MAGÍ TRAVESSET I QUERALTÓ

LA XARXA HIDROGRÀFICA DEL PLA DE BARCELONA ENTRE LA RIERA DE MAGÒRIA I LA RIERA D'HORTA

Si fem una anàlisi dels estudis referents a la xarxa hidrogàfica del pla de Barcelona dins del context topogràfic que presenta des de l'alta edat mitjana fins al principi del segle passat, podem observar-hi una sèrie de punts de vista molt oposats. Això és així tant en els treballs d'estudiosos del passat –investigadors com el geògraf i canonge Jaume Almera o historiadors prou coneguts com Sampere Miquel o Carreras Candi–, com en els nostres dies, en les publicacions de Pau Vila o de Lluís Casasses, entre d'altres no menys importants.

Aquesta diversitat de parers en alguns aspectes puntuals del tema és deguda, principalment, a les modificacions que en un moment determinat ha sofert la xarxa hidrogràfica del nostre pla a causa del desenvolupament urbà, sobretot durant els últims cent cinquanta anys. Des de la llunyana prehistòria, tota una munió de rieres i torrents han anat baixant, a partir del cercle muntanyós que envolta el pla de Barcelona, cap a la seva part baixa després de solcar la plataforma plistocena que ocupa la major part del subsòl de l'eixample barceloní.

Si féssim un estudi a fons de l'estructura topogràfica del pla –aprofitant les dades que podem trobar en la planimetria del seu relleu reflectida en els mapes d'Ildefons Cerdà (escala 1:15.000), de Miquel Garriga i Roca (escala 1:20.000) i de Pere Garcia i Faria (escala 1:10.000) i les que ens poden subministrar un seguit d'estudis del subsòl realitzats principalment durant els últims quaranta anys i que es poden consultar en els fons dels arxius de les memòries d'obres realitzades, existents en els col·legis d'Arquitectes o bé d'Enginyers de Camins, Canals i Ports–, on podríem comprovar

que el traçat d'algunes d'aquelles rieres i torrents ha sofert canvis substancials ja des d'època antiga, i quasi sempre originats voluntàriament o involuntàriament a causa del factor humà.

Un dels casos més significatius de canvis intencionats el tenim en la desviació, en l'edat mitjana, del llit del riu Besòs. Aquest fou en certa manera canalitzat i desviat cap a Santa Coloma i Sant Adrià; podríem dir que se'n va regularitzar la desembocadura sanejant, de passada, una sèrie d'illots i terrenys pantanosos o aiguamolls existents entre l'últim tram del seu curs i la riera d'Horta. La superfície així recuperada es va aprofitar per a ampliar les terres de cultiu del marge dret del riu. La desviació explica el fet anòmal que, encara fa pocs anys, els límits dels termes municipals de Santa Coloma de Gramenet i de Sant Adrià de Besòs s'estenguessin per la riba dreta del riu fins a arribar a tocar l'arenys de la riera d'Horta en la part baixa del seu curs.

Pel que fa a la riera de Magòria, és sabut a bastament que, després del desviament del riu Besòs, va ésser desviada cap al Morrot per tal de sanejar els terrenys baixos del Raval i de les hortes de Sant Bertran; abans que la ciutat s'eixamplés cap aquell costat amb anterioritat al seu emmurallament durant el regnat de Pere III, en ple segle XIV, ja que en el seu origen anava a desaiguar en el que era zona pantanosa de l'estany de Cagadell.

A part d'aquests dos exemples, prou coneguts, en aquest treball volem analitzar, entre altres, les discrepàncies sorgides sobre el curs de la riera de Vallcarca: és a dir, s'ajuntava amb la de Sant Gervasi per a baixar tot seguit per la riera d'en Malla cap a la Rambla, o baixava, com deia Pau Vila, pel torrent de l'Olla i la riera de Sant Joan i desembocava a prop de Santa Maria del Mar.

Caldria preguntar-nos, si hi hagué una desviació en el traçat del seu curs, quins foren els factors que haurien pogut modificar d'una manera o altra el seu arenys en un període ja comprés, potser, dins l'època medieval.

També és interessant esbrinar quina versemblança té l'opinió del mateix Pau Vila quant a la funcionalitat primera de la riera de Sant Miquel que, segons ell, baixava pel cantó dret del passeig de Gràcia, passava pel Portal de l'Àngel, pel carrer Cucurulla i per la riera del Pi i anava a desembocar, pel carrer del Cardenal Cassanyes, cap al pla de la Boqueria.

Aquest conjunt de rieres i torrents que s'escorrien per l'eix central del pla de Barcelona en direcció a les zones perifèriques més properes a la ciutat romana, entre la Rambla i la riera de Sant Joan, i que en certa manera encerclaven el que podríem anomenar l'àrea suburbana extramurs de l'antiga Barcino, presenten una estreta relació entre si, la qual cosa ha donat lloc a les controvèrsies que esmentem.

De totes maneres, en cada cas podem observar certes característiques

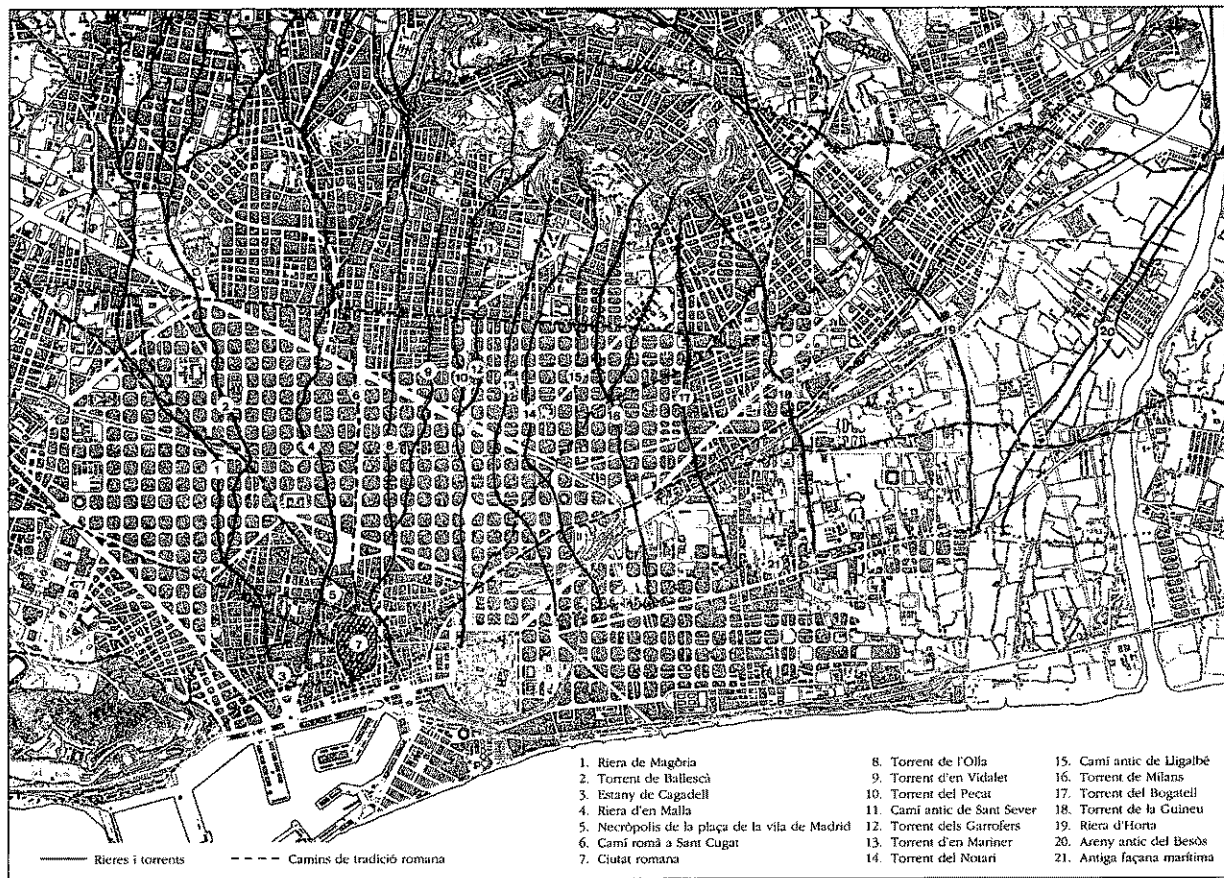

Figura 1. Plànol de la ciutat de Barcelona amb el traçat de les rieres i torrents, des de la riera de Magòria a la d'Horta.

molt especials que poden explicar força aspectes, potser aclaridors, sobre les diferències de criteri a l'hora d'enfocar aprofundidament els problemes que intentem analitzar. Ens basarem, sobretot, en molts matisos de la polèmica que es reflecteixen en la ponència de Jaume Olivé i Guilera, publicada l'any 1993 dins les memòries del III Congrés d'Història de Barcelona, davant, principalment, dels treballs publicats pel geògraf Pau Vila en *Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps* conjuntament amb Lluís Casasses i Simó (Editorial Aedos, 1974), en el capítol «El Barcelonès i Barcelona Ciutat» del volum III de la *Geografia general de Catalunya* (Editorial Aedos, 1974), com també en *Aspectes geogràfics de Catalunya* (Editorial Curial, 1978); així mateix, farem referència al treball de Lluís Casasses del tom 18 de l'obra *Gran geografia comarcal de Catalunya* (Fundació Enciclopèdia Catalana, 1983) titulat «Geografia general».

Cal destacar, de bell antuvi, que l'opinió de Jaume Olivé és totalment correcta quant al curs de les rieres esmentades durant el període comprès entre el començament de l'Edat Moderna i mitjans segle XIX, però caldria preguntar-nos si també ho és en el Baix Imperi Romà i en l'Alta Edat Mitjana.

Jaume Olivé enfoca el seu treball apuntant alguns aspectes molt interessants que cal tenir en compte si es vol fer una descripció més o menys exacta del possible curs de les rieres o els torrents del pla de Barcelona. En el mateix treball expressa la dificultat, evident en molts casos, de poder distingir en èpoques més modernes entre rieres i torrents, d'una banda, i el que foren inicialment camins i que posteriorment es convertiren en torrents, d'una altra. Com ell diu, «*tot camí que va de dalt a baix es converteix a la llarga en un torrent per on s'hi escola inicialment l'aigua els dies de pluja, fins a convertir-se finalment en veritables torrents*», i caldrà tenir en compte aquesta qüestió a l'hora de fer l'anàlisi de molts dels cursos de les nostres rieres. Centrant-nos en el cas que ens ocupa, hem de suggerir que, durant els dos mil anys transcorreguts entre la fundació de la colònia de Barcino per l'emperador August i els nostres dies, és molt possible que els cursos de les dites rieres hagin sofert importants modificacions, algunes de les quals intentarem descriure tot seguit.

Riera d'en Malla

Després de l'Edat Mitjana, la riera d'en Malla es formava en l'actual plaça de Gal·la Plàcidia, en el lloc anomenat de la Creu Trencada, amb l'aiguabarreig de les rieres de Sant Gervasi i de Vallcarca o de Cassoles. A

partir d'aquí seguia un curs que la menava en direcció al carrer de Balmes cantonada amb el de la Granada, després de creuar en sentit oblic la travessera de Gràcia i girar poc abans d'arribar a Balmes cap al fons del carrer de Bosch; tot fent ziga-zagues creuava el carrer del Comte de Salvatierra per a anar a sortir a la Diagonal entre els carrers de Balmes i Via Augusta i, seguint entre l'edifici de l'actual Banc Atlàntic i les cases del seu costat en la mateixa vorera de la Diagonal, anava a parar cap a la cruïlla dels carrers de Còrsega i Balmes; a partir d'aquí, continuava entre les finques del cantó sud de Balmes i les del cantó nord del carrer d'Enric Granados, amb una forta tendència a desplaçar-se més aviat cap al carrer de Balmes, fins a arribar als carrers transversals de Provença i Mallorca, on feia un doble gir i s'acostava bastant més cap a Enric Granados; a partir del carrer de Mallorca, però, seguia una mica esbiaixada cap al carrer d'Aragó, entre el de Balmes i la rambla de Catalunya, per l'indret on hi havia anys enrere la seu social de la Societat Nestlé, SA.

Des d'aquest punt i en línia recta, es dirigia fins a la Gran Via a prop del seu encreuament amb la rambla de Catalunya, per l'indret on hi havia hagut el cèlebre Cafè de l'Or del Rhin i passant, en travessar la Gran Via, per davant mateix d'on ara hi ha la pelleteria La Sibèria. A partir d'aquí seguia el seu antic areny per la plaça de Catalunya cap a la Rambla fins a desembarcar al mar entre l'actual Govern Militar i les Drassanes.

No cal dir que, durant el segle XIV, en època del rei Pere III, un cop fou construïda la muralla que tancava el Raval, la riera d'en Malla va ésser desviada cap al fossat i, posteriorment, en ple segle XIX, quan es van enderrocar les muralles, va ésser desviada definitivament cap al Bogatell per a fer-la desembocar cap a la platja del Poble Nou.

Riera de Sant Miquel

Hauríem de preguntar-nos si aquest traçat que hem exposat era veritablement el curs d'aquesta riera i com és que, tant Pau Vila com Lluís Casasses en *Barcelona i la seva rodalia* i en el capítol «El Barcelonès i Barcelona ciutat» dins la *Geografia General de Catalunya*, com també en la *Geografia comarcal* de l'Enciclopèdia Catalana, fan baixar la riera de Cassoles per la de Sant Miquel i per la vorera sud del passeig de Gràcia, l'avinguda del Portal de l'Àngel i els carrers de Cucurulla, del Pi i del Cardenal Cassanyes fins al pla de la Boqueria. Doncs bé, aquí ens trobem en certa manera davant de la conversió d'un camí en torrent, tal com hem esmentat anteriorment. L'any 1950, durant la commemoració del centenari de la segregació de la vila de

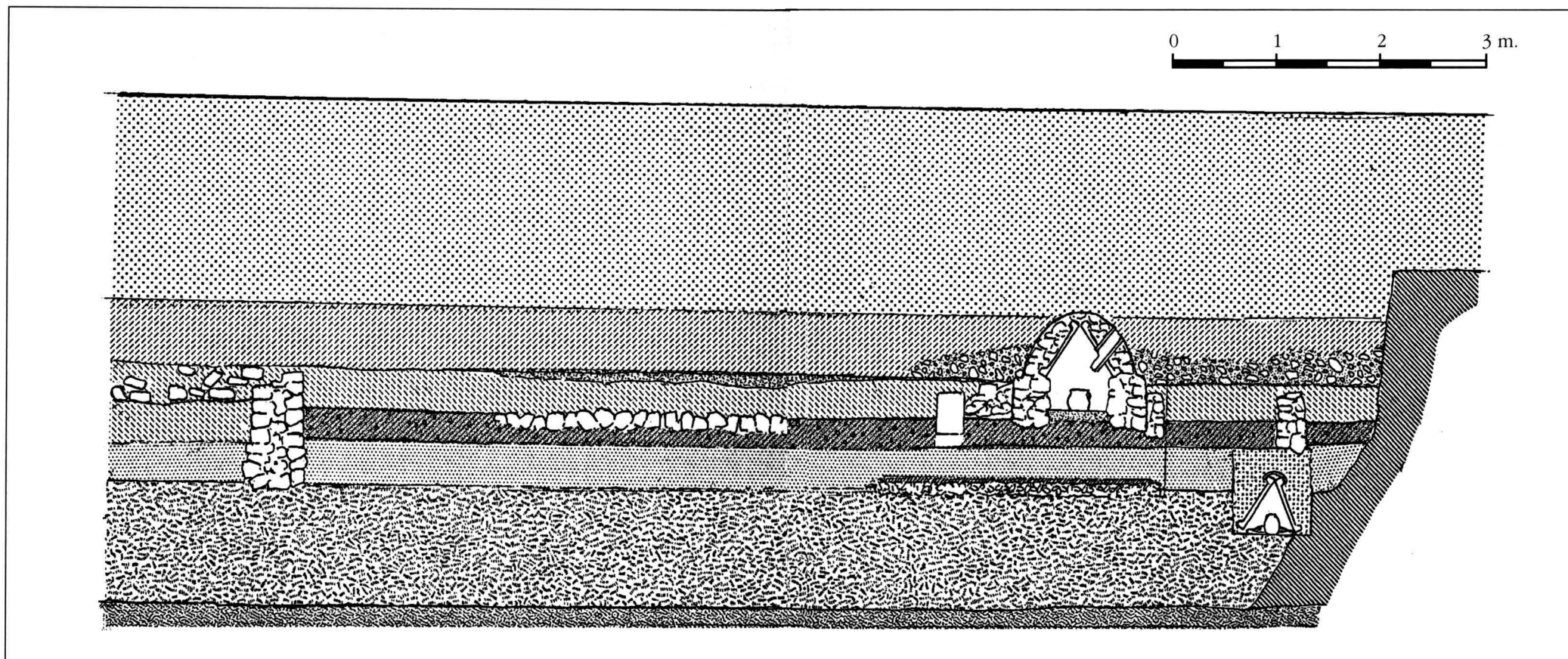

Figura 2. Secció transversal de la necròpolis romana de la plaça de la Vila de Madrid.

Gràcia respecte del municipi de Barcelona, es va publicar l'*Àlbum històric y gràfic de Gràcia* en el qual l'historiador gracienc Pere Queraltó i Tolosa demostrà, amb la documentació pertinent, que l'antic camí romà de Barcino a Castre Octavià o Sant Cugat del Vallès sortia per la porta de la muralla romana de la plaça Nova, pujava cap a Collserola seguint el que avui és el marge esquerre del passeig de Gràcia en sentit ascendent i, agafant per l'anomenada riera de Sant Miquel, Gal·la Plàcidia i Príncep d'Astúries, continuava encara un bon tros per la riba dreta de la riera de Vallcarca; uns cent metres abans del viaducte de Vallcarca, es desviava per l'antic camí de can Gomis o de Collserola i pujava des de can Gomis per la carena fins a

creuar la serralada pel peu de l'actual Hotel Florida, des d'on es dirigia cap a Sant Cugat. Aquest camí, en la documentació de l'Arxiu Notarial facilitada pel seu director Josep M. Madurell com a col·laborador d'aquella publicació, el trobem citat a més de com a riera de Sant Miquel, com a camí Antic de Sant Cugat i com a camí de Collserola.

A partir d'un moment determinat difícil de precisar, aquest camí s'anà convertint en torrent, sobretot quant l'erosió de les rieres de Sant Gervasi i de Vallcarca o Collserola va provocar la torrentera o esvoranc que hi hagué entre la Creu Trencada i l'antiga travessera de Gràcia o Strada Superiora i va fer que aquesta última hagués de desviar-se en aquell tram quasi un cen-

tenar de metres en direcció a ponent, seguint la rasant que vorejava aquella, podríem dir-ne, barrancada fins a retrobar, a l'altre costat de la mateixa, l'antiga continuació d'aquell vial.

En l'excavació que es realitzà entre els anys 1956 i 1958 en la necròpolis romana de la plaça de la Vila de Madrid es va poder comprovar que les rieres que formaven la d'en Malla baixaven per la Rambla, ja que el límit nord de la via sepulcral de la necròpolis estava format per un marge natural d'una alçada mínima d'un metre i mig que marcava el desnivell entre la rasant de la via i el nivell del terreny limítrof d'aquella banda. En canvi, el límit meridional era un mur d'*opus incertum* d'uns 80 centímetres d'alçada o més en aquell moment i que, originàriament, és possible que fos més alt. Amb un gruix d'uns 50 centímetres, sens dubte tenia per objectiu evitar les avingudes dels corrents fluvials que portava la riera d'en Malla els dies de molta pluja i que havia d'engolir l'antic areny de la Rambla; això no evità, però, que, ja en la segona meitat del segle III, la necròpolis quedés gairebé reomplerta a causa de les inundacions successives que sofrí aquella zona, com demostren els diferents estrats formats per llims i sorres de procedència al·luvial provinents del cantó de la Rambla.

En la fase final de les excavacions de l'esmentada necròpolis, el doctor Serra Ràfols, delegat del Servei d'Excavacions Arqueològiques, va voler fer una prospecció dels límits perimetrals de la mateixa i va constatar l'existència del marge o talús que en vorejava el límit nord, el qual continuava al llarg del passatge de Mogarola, que sembla ésser una resta de la vella via sepulcral.

El marge esmentat seguia fins al carrer de la Porta Ferrissa, punt on feia un gir d'uns noranta graus en direcció a la ciutat romana i, segons sembla, continuava pel costat de ponent d'aquest carrer, que sense cap mena de dubte segueix el traçat d'un antic camí romà.

La prospecció del terreny pel costat de la necròpolis més proper a la Rambla es va fer mitjançant una rasa oberta a l'alçada de la sepultura catalogada per Duran i Sampere amb el número 69; es tractava d'un sepulcre d'obra de maçoneria recoberta per una capa d'*opus signinum*, amb la forma típica d'aquest tipus d'enterrament i dedicada per Fàbia Ferriola al seu marit Pedanio Dionysio i a ella mateixa, com fou publicat per Duran i Sampere en *Barcelona i la seva història* dins el volum titulat «Formació d'una gran ciutat» (Curial). L'esmentada rasa creuava la necròpolis en sentit transversal en direcció a la Rambla fins a topat amb la línia de façana de l'Ateneu Barcelonès.

El tall de la mateixa, prescindint del parell de metres de terres i runes acumulades des de l'alta edat mitjana que cobrien la part superior d'aquesta sepultura, mostrava una sèrie d'estrats formats per dipòsits de fang o llims

amb un gruix d'uns 170 centímetres per damunt de la primitiva fasant del vial d'accés a la necròpolis en qüestió.

Encara calgué travessar un altre conjunt d'estrats inferiors, d'uns 120 centímetres de gruix, formats també per llims de semblant naturalesa, per tal d'arribar fins a les primeres capes de tortora, que presentaven un lleuger pendent cap al cantó de la Rambla. Era evident que aquests dipòsits d'al·luvió procedien d'inundacions que des de temps immemorial desbordaren l'areny de la riera, sobretot a partir del desforestament provocat per la colonització intensiva dels assentaments agrícoles romans del nostre pla.

Recentment, en el solar corresponent al número 11 del carrer del Pi, el Servei d'Arqueologia Urbana, sota la direcció del seu cap Oriol Grana-dos, ha excavat tres enterraments neolítics, situats més de dos metres per sota el nivell del carrer i ubicats plenament en terreny quaternari (tortora). Durant l'excavació practicada fins arran de carrer, no va aparèixer cap estrat de sedimentació fluvial ni cap dipòsit sorrenc o de còdols que indiquessin la proximitat del més mínim curs regular d'aigua.

Fins al terreny on eren excavades les fosses dels enterraments es localitzaren sis estrats diferents, el més superior dels quals estava format per terres i runes d'origen medieval; els altres cinc però, amb un gruix d'uns 180 centímetres, apareixien formats per terres barrejades amb llims i amb arrels carbonitzades en posició de vida, cosa que indica que es tracta d'un terreny amb un cert tipus de vegetació i que sofrí durant determinats cicles periòdics inundacions procedents de la Rambla, ja que tots els estrats, fins i tot les capes de tortona, presentaven una certa inclinació cap aquell cantó.

Riera de Vallcarca. Torrent de l'Olla

El curs de la Riera de Vallcarca tenia per capçalera el torrent de les Arenes, que a l'unir-se amb el torrent dels Penitents és quan prenia el nom de riera de Vallcarca, i és a partir de poc abans d'arribar a l'actual Plaça de Lesseps, quan aquesta riera ve envoltada de controvèrsia; segons l'opinió de Pau Vila, des d'aquest punt el seu traçat baixava cap al pla seguint l'areny del torrent de l'Olla i desembocava a la mar per la riera de Sant Joan en un indret proper a Santa Maria del Mar, cosa discutida amb tota la raó en la ponència de Jaumé Olivé si ens atenem a l'estricta intitulació de la seva comunicació «Les rieres del pla de Barcelona a mitjan segle XIX». Aquest autor exposa que no hi havia cap mena de relació entre la riera de Vallcarca i el torrent de l'Olla: fent baixar la primera per l'actual avinguda del Príncep d'Astúries fins a la Creu Trencada, situada com ja hem dit a la part

alta de l'actual plaça de Gal·la Plàcidia, tram que rebia el nom de riera de Cassoles. En aquest punt s'ajuntava amb la riera de Sant Gervasi i, a partir d'aquí, seguien per la riera d'en Malla i desembocaven a la part baixa de la Rambla, com ja s'ha comentat abans.

Ara bé, sembla molt possible que aquest no fos el cas en l'època romana, ja que és impensable, coneixent les normatives dels enginyers romans referents a la construcció de vies i camins, i més tenint en compte la importància del camí que conduïa a Sant Cugat, que mai l'hagueren fet passar pel mateix areny d'un curs d'aigua amb les característiques d'encaixonament que presentava la riera de Cassoles en el tram de l'avinguda del Príncep d'Astúries entre la plaça de Lesseps i la Creu Trencada.

Podria adduir-se que a partir d'una mica més amunt de la plaça de Lesseps fins a molt a prop del viaducte de Vallcarca, el camí romà seguia un traçat molt proper a la riera, però hem de puntualitzar que, en aquest cas, l'areny de la riera era generalment molt més fondo que el camí, com encara podem veure avui dia; en un tram abans d'arribar a l'esmentat viaducte, fressat al marge dret de la riera en una cota un parell de metres més alta que el llit de la mateixa.

Un altre detall significatiu que prova que l'areny original de la riera de Vallcarca o de Cassoles no podia passar per aquella avinguda és el fet que el possible traçat original mai no podia haver fet quatre girs consecutius tan accentuats, amb angles tan tancats i en un tram d'amb prou feines uns 200 metres en el sector immediat a la plaça de Lesseps i de l'antiga masia de ca l'Alegre, situada fins abans dels anys cinquanta entre aquesta plaça i la de la Creu.

El primer gir, de 60 graus, el feia cap a la dreta una mica abans d'arribar a l'actual travessera de Dalt; aleshores, feia immediatament el segon gir, també d'uns 60 graus, cap a l'esquerra. El tercer, el faria una mica més avall, a la rodalia d'on fins fa pocs anys hi havia el cine Roxi; aquí el gir seria molt més forçat, ja que arribaria a tenir uns 90 graus en direcció a la dreta, per l'indret on hi hagué fins no fa gaires anys la reconstruïda casa del Gremi de Sabaters, a la part baixa de la plaça de Lesseps, on s'uneix amb el carrer Gran de Gràcia. Quant al quart i últim gir dels esmentats, seria de 75 graus cap a l'esquerra, a l'entrada o final del que avui és l'avinguda del Príncep d'Astúries, allà on pràcticament s'ajunta amb la plaça de Lesseps.

Aquest comportament és totalment insòlit en un traçat forçat del llit d'una riera, especialment en aquest cas, tenint en compte la naturalesa del sòl en la zona que comentem. L'erosió inicial d'una riera sobre un sòl d'aquestes característiques sempre dibuixa un traçat més coherent, marcat per una línia de perfil més simple, és a dir, més recta.

Aquest problema ja el començarem a discutir amb el professor Solé

Vista de l'antic camí de tradició romana, vulgarment anomenat de Sant Sever, recentment desaparegut, amb restes de l'empedrat original.

Subaris i el doctor Serra Ràfols arran de la trobada de les restes d'una vil·la romana a can Gomis durant l'any 1957; aleshores ens vam plantejar la necessitat de concretar el traçat de l'antic camí a Sant Cugat, des de Lesseps a Collserola. En els anys setanta, durant les obres del primer cinturó de ronda, concretament a l'hora de construir el trèvol de la plaça de Lesseps, portats per l'afinitat professional amb els enginyers que dirigien aquella obra, vam poder constatar –després d'analitzar els talls dels rebaixos de terres–, l'existència en secció d'un tipus de terrassa al·luvial, amb la corresponent rasa central de desguàs, que creuava en diagonal l'avui ja desapareguda plaça de la Creu en direcció a l'actual torrent de l'Olla, amb una cota de llit bastant més fonda que el nivell actual del carrer;

això demostrava, si més no, que durant l'època de l'alt Imperi, la riera de Vallcarca tenia la possibilitat d'escolar-se cap a l'arenys d'aquell torrent, cosa que feia possible, amb relació a aquella època, la suposició de Pau Vila.

Els detalls d'aquest estudi del subsòl de la desapareguda plaça de la Creu, es poden consultar en el fons documental existent en el Col·legi d'Enginyers de Camins, Canals i Ports.

En resum, ens trobem davant del cas d'una riera que en un moment determinat desvia el seu llit original aprofitant el fresat d'una via o d'un camí antic que permetia una bona conducció de les aigües pluvials cap a les zones més baixes.

Torrents dels Garrofers i de can Comte (també d'en Juncadella)

Aquest és un cas semblant a l'anterior, en què veiem com l'antic camí anomenat de can Mora o també de Sant Sever, pujava des de la Travessera de Gràcia, seguint per l'actual carrer de l'Escorial, passava pel límit nord del parc Güell i es dirigia cap al santuari de la Mare de Déu del Coll on s'unia

amb el camí antic de Lligalbé; des d'allà anaven conjuntament cap a Sant Genís dels Agudells.

Aquest camí, ara completament desaparegut, i en el tram que limitava amb el parc Güell, encara conservava, no fa pas gaires anys, l'empedrat original tal com podem veure en la fotografia adjunta.

Doncs bé, en un període determinat, va captar les aigües que baixaven de la riera de can Toda i que originalment seguien, a partir de l'actual carrer de les Camèlies, pel carrer d'Alegre de Dalt en direcció al torrent de les Flors, també anomenat torrent Pregon. (Hi ha diferents criteris sobre el torrent de les Flors; segons opinions que avui no volem jutjar, el carrer del Torrent de les Flors mai no va ésser cap torrent, sinó que el nom es deu a Manuel Torrente Flores, un promotor immobiliari que adquirí unes parcel·les edificables en aquest carrer. Amb tot, deixant de banda aquesta coincidència, sembla possible que el torrent Pregon i el de les Flors fossin un mateix). Aquesta captació s'efectuà més o menys una mica després d'on es creuaven l'antiga travessera de Dalt i el carrer de l'Escorial, i les aigües baixaven pel llit fresat que formava el camí fins al seu inici en la travessera de Gràcia. En aquest punt, les aigües formaven un nou areny que passava entre les cases de l'illa delimitada per la Travessera, el carrer de Roger de Flor, l'avinguda del Pare Claret i el passeig de Sant Joan i girava en arribar a Pare Claret cap a la cruïlla del carrer de la Indústria amb el passeig de Sant Joan, tros que encara existia durant la Guerra Civil –com es pot comprovar en un pla de la ciutat a escala 1:10.000, editat per l'Ajuntament de Barcelona l'any 1935– amb el nom de torrent de Garrofers. Aquest torrent baixava per la banda esquerra del passeig de Sant Joan fins a la cruïlla amb el carrer de Provença, on feia un lleuger gir cap a l'esquerra i es ficava entre les cases de l'illa formada pels carrers de Provença, Roger de Flor, Mallorca i el mateix passeig de Sant Joan; després creuava la Diagonal per l'extrem nord-est de la plaça de Jacint Verdaguer, anant en sentit oblic cap a les primeres cases del sud-est de la cruïlla entre el passeig de Sant Joan i el carrer de València, on s'ajuntava amb la part baixa del torrent de les Flors, per anar a desguassar cap al mar tot fent ziga-zagues per la banda dreta del passeig i del Saló de Víctor Pradera.

Torrent de Lligalbé

La mateixa circumstància de camí convertit en torrent es dona en el cas del torrent de Lligalbé, que era, originàriament, un camí que partia del camí vell de Barcelona a Horta i a Sant Iscle de les Feixes. Des d'allà es diri-

gia cap al mas Lligalbé, situat a mitja muntanya del turó de la Rovira, i d'aquí, passant per les rodalies del Santuari de la Mare de Déu del Coll, s'adreçava cap a Sant Genís dels Agudells.

Naixia aproximadament en l'actual cruïlla dels carrers de Lepant i de València i pujava paral·lel al de Lepant alguns metres més endins de la línia de façanes de la seva banda nord-est. Poc després de la Guerra Civil, durant els anys quaranta, encara se'n conservava un tram entre la Travessera de Gràcia i la plaça de la Font Castellana, del qual avui dia solament en queda el tros entre el carrer del Mas Casanovas i la ronda del Guinardó.

De la plaça de la Font Castellana pujava entre els actuals carrers de Polònia i de Tenerife fins al de la Torre Dulac, que seguia fins a la plaça de can Baró, davant d'on hi havia el mas Lligalbé, i d'aquí, pel carrer de Josep Serrano, després de creuar el d'Alexandre Torrelles, agafava tot seguit la carretera del Carmel i el carrer del Santuari i es dirigia cap a Sant Genís dels Agudells, com ja hem esmentat anteriorment. La prova que havia estat un camí, la tenim en què les seves aigües no anaven directament al mar, sinó que, en arribar al camí antic d'Horta, s'hi escolaven, tal com ens diu Jaume Olivé en la seva ponència.

Aquest camí de Lligalbé, juntament amb el mas del mateix nom, ja el cita Carreras Candi en la seva *Geografia general de Catalunya*. En el tom dedicat a la *Ciutat de Barcelona*, en el capítol titulat «Lo territori de Barcelona en los segles XI i XII», pàgina 296, diu que era «un camí secundari per pujar al mont Aguilar», anomenat també turó de la Rovira.

Segons Josep Colominas i Roca, l'excavador del poblat ibèric que hi ha dalt d'aquest turó o puig, sembla que s'hi accedia precisament pel costat de la simple muralla o tanca que el protegia i que donava directament sobre aquest camí.

Conclusió

Creiem que es prou important intentar aclarir els punts de confusió que hi pot haver en els temes referents a les rieres i els camins aquí esmentats, sobretot quan les diferents opinions divergents és possible que tinguin, totes elles, part de la raó; les discrepàncies són únicament degudes a transformacions evolutives produïdes en períodes cronològics diferents i que possibiliten la sustentació de punts de vista que semblen contraposats, però que, si els analitzem a fons, podem veure que d'una manera o altra són coincidents; ja que tota opinió quasi sempre inclou aspectes que en el fons són una part més o menys important de la mateixa veritat.